

Müteahhir Dönem Kelâmında Ma'dûmun Tasavvurunun Keyfiyeti Bağlamında Gerçekleşen Ma'dûmun Tanımlanmasıyla İlgili Tartışmalar

The Discussions on the Definition of Ma'dûm in the Context of the Arbitrariness of the Conception of Ma'dûm in the Mutahakkhirun Kalâm

Arş. Gör. Dr. Sercan YAVUZ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences
sercanyavuz@ogu.edu.tr

 [0000-0001-9074-7463](https://orcid.org/0000-0001-9074-7463)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

01 Aralık / December 2022

06 Mart / March 2023

15 Mart / March 2023

Atıf Bilgisi / Cite as:

Yavuz, Sercan. "Müteahhir Dönem Kelâmında Ma'dûmun Tasavvurunun Keyfiyeti Bağlamında Gerçekleşen Ma'dûmun Tanımlanmasıyla İlgili Tartışmalar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Mart 2023), 162-178.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1213263>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Müteahhir Dönem Kelâmında Ma'dûmun Tasavvurunun Keyfiyeti Bağlamında Gerçekleşen Ma'dûmun Tanımlanmasıyla İlgili Tartışmalar*

Öz ► Müteahhirûn dönemi kelâmını diğer dönemlerden ayıran en önemli göstergelerden biri metafizik meselelerin ele alındığı umûr-ı âme bahisleridir. Kelâm ilminin Meşşâî felsefeyle etkileşimi neticesinde birçok kavram söz konusu bahislerde kelamcılar eliyle yeniden irdelenmiştir. Bu kavramlar arasında en genel ve en kapsamlı olması sebebiyle varlık kavramı ve varlık kavramının karşıtı sayılması sebebiyle yokluk kavramı ön plana çıkmıştır. Varlıkla ilgili pek çok meselenin işlendiği bu bahislerde varlık kavramına paralel olarak yokluk kavramıyla ilgili de pek çok konu ele alınmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışma, ma'dûmla ilgili işlenen konular arasından ma'dûmun tasavvuruna bağlı olarak gerçekleşen ma'dûmun tanımlanabilme imkânıyla ilgili tartışmaları ele almakta ve bu tartışmaları tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Ma'dûm, Tasavvur, Tanım, Bedîhî, Kesbî, Lafzî, Hakîkî.

The Discussions on the Definition of Ma'dûm in the Context of the Arbitrariness of the Conception of Ma'dûm in the Mutahakhirun Kalâm

Abstract ► One of the most important indicators that distinguishes the kalâm of the Mutahakhirûn period from other periods is the 'umûr al-âmma, in which metaphysical issues are discussed. As a result of the interaction of kalâm with Peripatetic philosophy, many concepts are re-examined by theologians in these discussions. Among these concepts, the concept of existence, which is the most general and comprehensive one, and the concept of non-existence, which is considered the opposite of existence, come to the fore. In parallel to the concept of existence, many issues related to the concept of non-existence are also discussed in these chapters. In this context, this study aims to identify the discussions on the possibility of defining ma'dûm, which is realized depending on the conception of ma'dûm, among the issues related to ma'dûm and aims to determine these discussions.

Keywords: Kalâm, Ma'dûm, Conception, Definition, Bedîhî, Kesbî, Lafzî, Haqîqî.

Giriş

Müteahhir dönem kelamcıları arasında tasavvurunun nasıl gerçekleştiğine bağlı olarak varlık kavramının tanımlanıp tanımlanamayacağı tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalarda yokluk kavramı varlık kavramıyla beraber ele alınmış ve yokluk kavramının tanımlanıp tanımlanamayacağı tartışması da örtülü bir şekilde bu tartışmanın içine dâhil edilmiştir. Bu sebeple varlık kavramının tanımlanmasıyla ilgili ortaya çıkan bu tartışmalar¹ aynı zamanda

* Bu çalışma, tarafımızca hazırlanan "Müteahhir Dönem Kelâmında Ma'dûm Problemi" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

¹ Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye fi ilmi'l-ilâhiyyât ve't-tabiiyyât*, thk. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî (Kum: Zevî'l-Kurbâ, 2007), 1/97-106; Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *Muhassalu efkârî'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn mine'l-ulemâ ve'l-hükemâ ve'l-mütekellimîn* (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, ts.), 52-55; Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *Me'âlimu usûli'd-din*, thk. Taha Abdürraûf Sa'd (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), 29; Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl)

yokluk kavramı için de söz konusu olmuştur. Bu bağlamda varlık kavramının tanımlanma imkânı konusunda genel hatlarıyla üç farklı görüş ileri sürülmüştür: Birincisi, varlık kavramının tasavvuru bedîhîdir. Bu takdirde varlığın yalnızca lafzî tarifi yapılabilir. İkincisi, varlık kavramının tasavvuru kesbîdir. Bu durumda varlığın hakîkî tarifinin yapılması gerekir. Üçüncüsü, varlık kavramı ne bedîhî olarak ne de kesbî olarak tasavvur edilir. Yani asla tasavvur edilemez.² Bu haldeyse hiçbir şekilde tarifi mümkün değildir.

Yukarıdaki görüşlerden hareketle ma'dûmun tasavvurunun bedîhî-kesbî oluşuna bağlı olarak ma'dûmun tanımlanıp tanımlanamayacağı ile ilgili üç farklı görüş ortaya çıkmış olur. Birinci görüşe göre ma'dûmun tasavvuru bedîhîdir. Dolayısıyla yalnızca lafzî olarak tarifi yapılabilir. İkinci görüşe göre ma'dûmun tasavvuru kesbî olduğu için hakîkî olarak tanımlı yapılabilir. Üçüncü görüşe göre ise ma'dûmun ne bedîhî ne de kesbî tasavvuru mümkün olmadığı için hiçbir şekilde tanımlanamaz. Bu görüşlerden hareketle ma'dûmun tanımlanmasıyla ilgili tartışmaları lafzî veya hakîkî olarak tanımlanabilmesi ve hiçbir şekilde tanımlanamaması şeklinde iki ana görüşte toplamak mümkündür.

Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *Kitâbu'l-Mulahhas fi'l-Mantık ve'l-Hikme (Sistemik Ontoloji)*, çev. İsmail Hanoğlu (Ankara: Elis Yayınları, 2020), 42-44; Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Hasen Tûsî, *Tecrîdü'l-akâid*, thk. Abbas Süleyman (İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1996), 63; Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Kâdî Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr min metâli'l-enzâr*, thk. Abbas Süleyman (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991), 77-78; Muhammed b. Eşref el-Hüseyni Şemseddin es-Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, thk. Ahmed Abdurrahman eş-Şerîf (Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1985), 73-76; Muhammed b. Eşref el-Hüseyni Şemseddin es-Semerkandî, *el-Ma'ârif fi şerhi's-Sahâif*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail - Nazîr Muhammed en-Nazîr İyâd (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2015), 1/383-392; Cemâlüddîn Hasen (Hüseyin) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar Hillî, *Keşfü'l-murâd fi şerhi Tegrîdi'l-i'tikâd* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1988), 4-6; Ebu's-Sena Mahmûd b. Abdurrahman b. Ahmed Şemseddin İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâ'id fi şerhi Tegrîdi'l-akâid*, thk. Hâlid b. Hammâd el-Advânî (Kuveyt: Darü'z-Ziyâ, 2012), 1/182-192; Sa'düddin Mes'ud b. Ömer Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998), 1/297-303; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, thk. Mahmud Ömer Dimyâtî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/77-112; Abdürrezzâk b. Ali Lâhîcî, *Şevârikü'l-ilhâm fi şerhi Tegrîdi'l-kelem*, thk. Esed Alizade (Kum: Müessesetü'l-İmâm es-Sâdik, 2012), 1/97-125.

² Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2/77; Lâhîcî, *Şevârikü'l-ilhâm*, 1/97. Dördüncü bir görüş olarak varlık kavramının kendisinin bedîhî olduğu ancak varlık kavramının bedîhî olduğu hakkındaki hükmün kesbî olduğu zikredilmiştir. Bunun için bk. Muhammed Cafer Şerî'atmedâr el-Esterâbâdî, *el-Berâhînü'l-kâtî'a fi şerhi Tegrîdi'l-akâidi's-sâtî'a*, thk. Merkezü'l-Ebhâs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmî (Kum: Müessese-i Bustân-i Kitâb, 1424), 1/81. Buradan hareketle yokluk kavramının tasavvuru bedîhî olmakla birlikte yokluk kavramının bedîhî olduğu hükmünün verilmesinin kesbî olduğunu söylemek mümkündür.

1. Ma'dûmun Tanımlanabilmesi

1.1. Bedîhî Tasavvura Dayalı Lafzî Tarif

Ma'dûm kavramının tasavvuru bedîhîdir. Dolayısıyla o, hiçbir çaba ve uğraşıya gerek kalmadan kendiliğinden tasavvur edilebilir. Çünkü bedîhîlik bunu gerektirir. Yani bununla insan zihninin ma'dûm dendiğinde kafasında kendiliğinden ma'dûma ilişkin bir tasavvurun ortaya çıkması kastedilir. Çünkü o, varlık kavramının künhüyle tasavvur edildiği³ gibi varlık kavramına nispetle de olsa tasavvur edilebilmektedir. Bu bağlamda bedîhî tasavvurlar önermelere dayanılarak elde edilmez. İnsanlar bu gerçekleri öğrenme yoluyla da elde etmez. Çünkü onlar kazanılmamış, fitrî olarak ortaya çıkmış şeylerdir. İnsanoğlu bu gerçekleri kendinde hazır olarak bulur ve şüphe götürmeyecek bir şekilde kabullenir. Bundan dolayı o gerçeklere itiraz edilemez⁴ ve onun herhangi bir tanımı yapılamaz. Yapılan tarifler lafzîdir. Zira bedîhî olan bir şeyin tanımlanması ona dikkat çekme yoluyla gerçekleşir. Çünkü zaten bütünüyle tasavvur edilmiştir.⁵

Tarifin tanımlanan şeyden daha açık olan kavram ve tanımlara dayanması gerekir.⁶ Ancak lafzî tarif lafzın bir manaya delâleti açık olmasına rağmen bu manaya delâleti daha açık olan başka bir lafızla açıklanması demektir.⁷ Hâlbuki yokluktan başka kendisini tanımlayacak daha açık ve genel bir kavram yoktur. Dolayısıyla ma'dûm asıl itibariyle tasavvuru bedîhî sayıldığı için tarif edilememekle beraber ona işaret etmek suretiyle ancak lafzî olarak tanımı yapılabilir. Bu açıdan onun mutlak anlamda tanımlanamazlığı, varlık kavramının en bariz ve en genel kavram olmasından dolayı mantıksal açıdan tanımlanamayacağı ilkesine dayanır. Zira varlık kavramının hakîkî tanımının yapılabilmesi için cins ve faslının olması gerekir. Oysa onun ne cinsi ne de faslı vardır. Varlık, ne şekilde ifade edilirse edilsin onu tanımlayan kavramlardan daha kapsayıcı olmayı sürdürecektir.⁸

³ Mustakim Arıcı, *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce: Katibi Örneği* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 162.

⁴ Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004), 3/380.

⁵ Arıcı, *Razi Sonrası Metafizik Düşünce*, 162.

⁶ İbrahim Kalın, *Varlık ve İdrak Molla Sadra'nın Bilgi Tasavvuru*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 89.

⁷ Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim Âmidî, *el-Mübîn fî şerhi meânî elfâzi'l-hükemâ' ve'l-müteke'llimîn*, thk. Hasan Mahmûd eş-Şâfiî (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1993), 74; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Kahire: Daru'r-Reyyan li't-Türas, 1983), 85.

⁸ Eşref Altaş, *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sina Yorumu ve Eleştirisi* (İz Yayıncılık, 2016), 318; Arıcı, *Razi Sonrası Metafizik Düşünce*, 162-163. Benzer bir açıklama için bk. Râzî, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye*, 1/100-101.

Varlığın karşıtı olması sebebiyle yokluk kavramı hakkında da benzer hükümler uygulanır. Buna göre yokluk kavramının varlık gibi apaçık bir kavram olması itibariyle tanımlanamayacağını, cinsinin ve faslının olmaması sebebiyle tam tanımının yapılamayacağını ve nasıl tanımlanırsa tanımlansın tarifte kullanılan kavramlardan daha kapsayıcı olacağını söylemek mümkündür. Nitekim tasavvurlardaki bazı şeyler varlık ve yokluğun tasavvur edilme ilkeleridir ve onlar kendi kendilerine tasavvur edilir. Tarif edilmek istendiğinde bu, aslında bilinmeyen bir şeyi tarif etmek değil bir isim veya işaret yoluyla uyarmak ve hatırlatmaktır. Zira tasavvur edilenler kendisinden önce gelen bir tasavvura ihtiyaç duysaydı onlar sonsuza kadar gider ve kısır döngüye girerlerdi.⁹ Burada dikkat edilecek nokta ma'dûmun tasavvurunun bedîhî olması sebebiyle herhangi bir tanıma ihtiyaç duymaması, çünkü kendisinden daha açık bir kavram olmamasına rağmen kısmen de olsa lafzî olarak tanımlanma imkânına sahip olmasıdır.

Varlık kavramının tasavvurunun bedîhî olması sebebiyle tanımlanamayacağı konusunda üç farklı delil kullanılmış ancak bu üç delilden yalnızca birinde varlık kavramıyla beraber yokluk kavramının bedîhîliği ele alınmıştır. Bu sebeple sadece bu delille ilgili hususlara yer verilecektir.

Bir şeyin varlığı veya yokluğunun tasdikî bedîhîdir. Bu tasdikten önce varlık ve yokluk kavramlarının tasavvur edilmesi bu tasdikî onaylamalıdır. O halde “Bir şey vardır veya yoktur.” önermesi bedîhî ise önermede bahsi geçen mefhumların tasavvurları da bedîhî olur.¹⁰ Buna göre bu tasdik, varlık ve yokluk kavramlarının tasavvur edilmesine dayanır. Bedîhî olan bir şeyin kendi nefesine dayandığı şey öncelikle bedîhî olmalıdır.¹¹ Dolayısıyla buradan tasdikî dayandığı

⁹ İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ Metafizik I*, çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayınları, 2004), 1/82-84.

¹⁰ Râzî, *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye*, 1/98. Râzî *el-Muhassal* adlı eserinde bu delilin benzerini şu şekilde aktarmaktadır: “Varlık ve yokluk kavramlarının tasavvuru bedîhîdir. Çünkü söz konusu tasdik varlığın ve yokluğun tasavvuruna bağlıdır. Dolayısıyla bedîhînin bağlı olduğu kavramların da böyle olması daha evladır.” Bunun için bk. Râzî, *el-Muhassal*, 54. Bu delilin farklı eserlerdeki benzer veya aynı formları için ayrıca bk. Tûsî, *Tecrîdü'l-akâid*, 63; Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Kâdî Beyzâvî, *Misbâhü'l-ervâh fi usûli'd-dîn*, thk. Saîd Fûde (Amman: Dâru'r-Râzî, 2007), 86; Kâdî Beyzâvî, *Tavâliü'l-envâr*, 77-78; Şemseddin es-Semerkandî, *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*, 74; Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar Hillî, *Nihâyetü'l-merâm fi ilmi'l-keâm*, thk. Fazıl el-İrfan (Kum: Müessesetü'l-İmâm es-Sâdik, 2009), 1/19; Hillî, *Keşfü'l-murâd*, 5; Şemseddin İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâ'id*, 1/187; Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar İcî, *el-Mevâkif fi ilmi'l-keâm* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 43; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, 1/298; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 2/85-86; Alaüddin Ali b. Muhammed Kuşçu, *eş-Şerhu'l-cedîd ale't-Tecrîd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 537), 4b.

¹¹ Râzî, *el-Meâlim*, 23. Bazı kelimciler varlık ve yokluk kavramının bedîhî olduğuna dair bir delil getirmeden kavramların tasavvurunun bedîhî olduğu ön kabulüyle meseleyi ele almışlardır. Esîrüddîn Mufaddal b. Ömer b. Mufaddal Ebherî, *Keşfü'l-Hakâik fi Tahrîri'd-Dekâik* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2453), 86a;

varlık ve yokluğun tasavvurunun da bedîhî olduğu sonucu çıkar.¹² Zira varlık ve yokluk kavramları bedîhî olan önermenin parçalarıdır. Bütünü bedîhî olan bir şeyin parçaları da bedîhî sayılır.

Birtakım eklentiler yapılarak geliştirilen söz konusu bu önermenin farklı biçimleri mevcuttur. Örneğin, varlık ve yokluğu birbirinden farklı iki şey olduğuna dair tasavvur, birliğin tasavvuruna bağlıdır. Birlik de bedîhî bir kavramdır. Buna göre söz konusu önermenin bedîhî olması varlık, yokluk, birlik gibi kavramların bedîhî oluşuna bağlı olduğundan önermeyi önceleyen kavramların da bedîhî olması gerekir.¹³ Dolayısıyla söz konusu önermenin öğeleri olan varlık ve yokluk mefhumları, bu kavramların birbirinden başkalığı, ikilik mefhumu ve ikiliğin ilişkili sayıldığı birlik mefhumu şeklindeki unsurlar önermenin içinde bedîhî bir şekilde tasavvur edilmektedir. Çünkü önerme bu unsurlardan meydana gelmektedir. Söz gelimi varlık, yokluk ve birlik gibi mefhumların tasavvurları önermeden önce gelmekte buna bağlı olarak önermenin kendisi de bedîhî olmaktadır. Aksi kabul edilecek olursa bedîhî olan önerme kesbî tasavvurlara bağlı olacak bu da önermenin bedîhîliğini engelleyecektir.¹⁴

Mantıksal bir düzlemde yola çıkılarak kavramların bedîhî olduğu sonucuna ulaşılmasının nedeni, insan zihninin icbârî bir şekilde şeylerin ya var olduklarına ya da yok olduklarına ilişkin hüküm vermesinden kaynaklanmaktadır.¹⁵ Bu hükümdeki tasdik mutlak olarak bedîhî olduğu varsayıldığında onun bir hüccete ihtiyacı kalmaz. Aksi halde yani bedîhî olduğu varsayılmadığı takdirde bir anlama gelmez. Zira önermenin mutlak bir şekilde bedîhî olduğunu ifade etmek önermenin bir kısmının bedîhî sayılmasıyla ilgili bilginin elde edilmesine değil o kısmın bilgisinin bedîhî olmasına bağlıdır.¹⁶ Ancak bu delil bazı kelamcılar tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştiriler bedîhî olan bir önermede kavramlarının tasavvurlarının kesbî olabileceği ve kavramların bedîhîliği önermenin kendisiyle ispatlanması sebebiyle bir şeyin kendisiyle ispatlanmaması gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Necmüddîn el-Kâtibî, *Hikmetü'l-ayn (Varlık Hikmeti)*, çev. Salih Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016), 55; Ahmet Süruri, *Taşköprüzâde'nin el-Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 45.

¹² Eşref Altaş, "Varlık Kavramının Bedâhetine Delil Getirilebilir mi? Müteahhirîn Dönemi Merkezli Bir Tartışma", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 30 (2013), 71.

¹³ Kâdî Beyzâvî, *Tavâliü'l-envâr*, 77.

¹⁴ Bilal Taşkın, *İslam Düşüncesinde Varlık Tartışmaları Sadeddin et-Teftâzânî Merkezli Bir İnceleme* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 68-69.

¹⁵ Veysel Kaya, "Fahredden er-Râzî'nin Varlık Görüşü", *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, ed. Ömer Türker - Osman Demir (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 453.

¹⁶ Kâdî Beyzâvî, *Tavâliü'l-envâr*, 77.

Bedîhî sayılan bir önermede önermeyi sağlayan kavramların, konuların veyahut konu ve yüklem bedîhî olmasına gerek var mıdır? sorusu önermenin bedîhî olmasını sağlayan kavramların kesbî olabileceği iddiasından kaynaklanmaktadır. Yani varlık ve yokluk gibi kavramlar kesbî olabilmektedir. Bu bağlamda tasdik, önermenin bir kısmının hakîkî tasavvuruna değil, herhangi yolla gerçekleşen tasavvuruna bağlı olduğu dolayısıyla önermenin bir kısmının tasavvurunun onun apaçıklığını gerektirmeyeceği bağlamında bir itiraz gelebilir.¹⁷ Başka bir deyişle “Bilinenlerin var ya da yok olması apaçıktır.” önermesiyle bilinenlerin varlık ve yokluk durumlarının bilgisinin birbiriyle çelişki arz etmeyeceği kastedilebilir ki bu geçerlidir. Fakat yukarıdaki yargıda çelişkinin olmaması varlık ve yokluk kavramlarının bedîhî olmasını zorunlu kılmaz. Zira bedîhî bir tasdik, tasavvurları kesbî yolla elde edilmiş olsa da her iki tarafın tasavvuruyla meydana gelir. Yani apaçık bir tasdik illaki bedîhî tasavvurlardan meydana gelmez. O, kesbî tasavvur yoluyla da elde edilebilir. Çünkü bir tasdik bedîhî olabilmesi için zihnin iki tasavvur arasında nispet kurması yeterlidir. Ancak söz konusu önermeyle bilinenlerin her bir tasavvura nispetinin de apaçık kabul edildiği ifade ediliyorsa bu doğru değildir. O halde delile dayanmayan bu geçersiz argüman kavramların bedâheti için delil olamaz.¹⁸

Bedîhî bir önermenin kavramlarının da bedîhî olmasına gerek yoktur. Zira mantık ilminde bedîhî önermelerin kesbî kavramlar üzerine de bina edilebileceği ispatlanmıştır. Ancak tekil kavramların tasavvurunun eksik olması yani itibarlardan biriyle bilinebilir olması mümkündür. Burada tanımdan kastedilen kavramın bütününi yani kemalini elde etmektir.¹⁹ Zira tasdik her bir tarafının tasavvurunun ya da bir tarafının tasavvurunun kesbî olması ancak yargının kendisinin bedîhî olması mümkündür.²⁰ Bu durumda bedîhî olana dayanan şeylerin de bedîhî olması gerektiği iddiası kabul edilemez. Zira ona göre bedîhî bir önermenin tarafları bazen kesbî olabilmektedir. Eğer bu konuda bir delil kabul edilecekse önermenin herhangi bir yönden tasavvurunun bedîhî olduğu görüşü tercih edilmelidir ve bu konuda zaten hiçbir tartışma yoktur.²¹

Bu eleştiriler bedîhî önermenin kavramlarının kesbî olabileceğine bu sebeple önermenin bütünüyle değil bir yönüyle veya bir itibarla bedîhî olarak tasavvur edilebileceğine odaklanmaktadır. Bu bağlamda varlık ve yokluk kavramlarının bir yönden tasavvurunun yeterli

¹⁷ Kâdî Beyzâvî, *Tavâliu'l-envâr*, 77.

¹⁸ Arıcı, *Razi Sonrası Metafizik Düşünce*, 163.

¹⁹ Hillî, *Keşfi'l-murâd*, 5-6. Bedîhî önermelerde kavramların bedîhî olmasına gerek olmadığı aksine bu kavramların kesbi olabileceği yönündeki iddiası için ayrıca bk. Hillî, *Nihâyetü'l-merâm*, 1/19.

²⁰ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 2/86.

²¹ Kuşçu, *eş-Şerhu'l-cedîd* (Kılıç Ali Paşa, 537), 5a.

olduğu²² ve tartışmanın yalnızca kavramların künhüyle tasavvurunda gerçekleştiği²³ sonucuna varılabilir.

Ma'dûmun tasavvurunun bedîhî olduğu deliline yöneltilen eleştirilerin bir diğeri, delilin müsâdere²⁴ içermesidir. Önermeye göre konu ve yüklem künhüyle tasavvuru tasdik bir parçasıysa ve bedîhî bir tasdik bedîhî tasavvurlara dayanması gerekiyorsa varlık veya yokluk kavramının bedâhetine delil getirmenin bir anlamı var mıdır? Zira zaten iki çelişğin beraber onaylanamayacakları bir önermede kavramlar bütünüyle tasavvur edilmiştir ve hatta bu apaçık bir tasavvurdur. O halde delil, ispatlanmak istenen şeyi öncül olarak esas almaktadır. Başka bir ifadeyle öncüldeki önermenin bir tarafı olan yokluğun tasavvuru bedîhî sayıldığından yokluğun tasavvur edilmesinin bedîhî olması, delilin bütününe bir parçası olarak kılınmıştır.²⁵

Varlık ve yokluk kavramlarının tasavvurunun bedîhî olduğu önermesinin zımında kavramların bedîhîliğini ispat etmek amacıyla ileri sürülen önerme yer alır. Zira önermenin delilde dile getirilmesi, bir şeyi kendisi ile kanıtlamak yani *müsâdere ale'l-matlûb* demektir.²⁶ Kaldı ki önerme için yer verilen delil kanıtlanmak istenen hükme bir fayda sağlamayacaktır. Zira önerme o yargıyla ilgili bütün tasavvurları kapsamamaktadır. Önerme sadece yargıdan yani yargı bildiren nispetin doğruluğunu veya yanlışlığını kabul etmekten ibarettir.²⁷

Söz konusu önermeyle ilgili olarak bu tasdik mutlak olarak bedîhî ya da hükmün iki tarafın tasavvurundan sonra bedîhî sayılmasının müsâdere olduğu itirazına²⁸ karşılık bu tasdik mutlak olarak bedîhî olduğu ve müsâdere de içermediği belirtilmiştir. Çünkü tasdik bedîhîliği parçaları olan varlık ve yokluğun bedîhîliğine dayanmaktadır. Ayrıca tasdik bedîhîliğini bilmek, parçalarının bedîhîliğini bilmeye bağlı değildir. Aksine kavramlar onun ardından gelmektedir.²⁹ Ancak bir önermenin taraflarının bedîhî olduğu bilinmeden o önermenin bütün taraflarıyla bedîhî olduğunu bilmek imkân dâhilinde değildir.³⁰ Bu sebeple önerme müsâdere içerir. Zira önermenin bütününe bilinmesi parçalarının bilinmesine

²² İcî, *el-Mevâkıf*, 44.

²³ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2/87.

²⁴ Müsadere, kıyas ile ispat edilmek istenen önermeyi ispat etmek için kurulan kıyasta önermenin kendisini, onu oluşturan lafızları eş anlamlıları ile değiştirerek kullanmaktır. Bunun için bk. Âmidî, *el-Mübîn*, 90; Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 277; İlyas Çelebi - Bekir Topaloğlu, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 238.

²⁵ Altaş, "Varlık Kavramının Bedâhetine Delil Getirilebilir mi?", 73-74.

²⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 1/298.

²⁷ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 1/199.

²⁸ İcî, *el-Mevâkıf*, 43.

²⁹ İcî, *el-Mevâkıf*, 43.

³⁰ Şemseddin İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâid*, 1: 190.

bağlanmıştı. Bu da önermenin içeriğinde kavramların bedîhîliğine ilişkin delilin var olduğu gösterir. Ancak bu tasdik in aklı yetersiz olanlar ve çocuklar gibi kesb gerçekleştirmeleri mümkün olmayan şahıslarda gerçekleştiği bilindiğinde onun kısımlarının hepsinin bedîhî oluşu icmâlî bir şekilde bilinebilir.³¹ Dolayısıyla bir şeyin bütününe bedîhî olabilmesi için o şeyin kısımlarının da bedîhî olması gerektiği en azından icmâlî bir şekilde bilinmelidir. Buradan hareketle, bir şeyin bütününe bedîhî olduğu bilgisinden dolayı o şeyin parçalarının bedîhî olmalarının ayrı ayrı bilinmesi zorunluluk sayılamaz.³² Başka bir ifadeyle onun kısımlarından her birinin apaçık sayıldığını ifade eden tümel öncülü bilmek, onun özellikle bir kısmının bedîhîliğinin bilgisine bağlı değildir ki bu takdirde müsâdere gerekmez. Tümelin bilgisi özellikle her bir ferdin durumuyla ilgili bilgiden elde edildiğinde tümelle fertlerin yargısına delil getirilmez. Öyle ki varlık ile yokluk kavramlarının, bu kavramlara konu olan şeylerin ve bahsi geçen önermenin mutlak bir şekilde bedîhî olduğu bilindiği için bu önermenin bedîhîliğiyle kavramlardan herhangi birinin bedîhîliğine delil getirilmez. Çünkü bu bir kısır döngüdür.³³

İcmâlen bilinmeden kaynaklanan parçalar arası kurulan tümellik tikellik ilişkisine eleştiriler yöneltilmiştir. Zira bahsi geçen önerme ile kavramların bedîhî olduğunun bilinmesi arasındaki ilişkinin tümel-tikel ilişkisi olmadığı iddia edilmiştir. Bu sebeple onların bedîhîliğinin bilgisine tümel bir akıl yürütme yoluyla ulaşılamaz. Aksine önerme ile bilgi arasındaki ilişki bütün-parça ilişkisidir. Buna göre de bir bütünü bilmek onun parçalarını bilmeyi gerektirir. O halde bir önermenin bedîhî olması, onun kısımlarının da bedîhî olması anlamına gelmesinde olduğu gibi bedîhî bir şekilde bilinen bir önermenin, kısımlarının da bedîhî oluşunu bilmek zorunludur. Dolayısıyla önermede geçen hüküm için bir şeyin kendisiyle ispat edilmesi anlamına gelen müsâderenin olmadığı söylemek doğru değildir. Zira önerme hem kavramların tasavvurunun bedîhîliğini hem de bu bedâhetin bilgisini barındırmaktadır.³⁴

İcmâlen bilinenin delille tafsilen bilinmesi şeklindeki kıyasa dayalı temellendirilen bu önermede bilinen şey (bir şeyin mevcut ya da ma'dûm olması önermesinin bedîhî oluşu) ile bilinmesi delillendirilmek istenen şey (kavramların tasavvur edilmesinin bedîhî oluşunun bilgisi) arasındaki bağlantı bütün-parça ilişkisidir. Hâlbuki bu ilişki tümel-tikel ilişkisine dayandırılmaktadır. İlk görüşe göre bütün parçayı gerektirdiği için bütün konusundaki apaçık bilgi parça için de geçerli olurken ikinci görüşte bütün, onu meydana getiren kısımların tümeli

³¹ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkîf*, 2/86-87.

³² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf Cürcânî, *Hâşiyetü't-Tecrîd (Tesda'dü'l-kavâ'id fi şerhi Tecrîdi'l-akâid'in içinde)*, thk. Eşref Altaş vd. (İstanbul: Neşriyatü Vakfî'd-Diyâneti't-Türkî, 2020), 2/53.

³³ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkîf*, 2/87.

³⁴ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 1/298-299.

şeklinde değerlendirilmesi sebebiyle bütüne ait bilgi tüm haliyle parçayı kapsamaz.³⁵ Muhtemelen tümellik ve tikellik ilişkisi aracılığıyla önermenin müsâdare olduğu konusunda getirilen eleştiriler bertaraf edilmek istenmiş olabilir.

Tasavvuru bedîhî sayıldığı için ma'dûmun bir yönden tanımının yapılabileceği şeklindeki bahsi geçen görüş, yokluğun tanımının hakîkî bir şekilde yapılabileceğini iddia edenler tarafından eleştirilmiştir. Bu bağlamda onların bedîhî önermeleri kanıtlamadıkları gibi bedîhî tasavvurların tarifiyle de uğraşmadıkları söylenmiştir. Hatta kavramların tasavvurları bedîhî görüldüğü için tanımlanmasına gerek olmadığı halde tanım denemelerinin yapılması onların bedîhî değil kesbî olduğunu gösterir.³⁶ Dolayısıyla kavramların hakîkî olarak tarif edilebileceği iddia edilmiştir.

Söz konusu eleştirilere, kavramların tarifinin, yokluğun tasavvurunu şekillendirmek için olmadığı, bunun da onun bedîhî oluşunu nefyetmeyeceği, aksine varlık ve yokluk kavramlarının tarifinin o kavramların ne demek istediğini diğer tasavvur edilenlerden belirginleştirmek ve kişinin kendisinin bilhassa ona ulaşmasını sağlamak için ifade edildiği şeklinde cevap verilmiştir.³⁷ Dolayısıyla kavramların tarifi lafzîdir ve amacı tasdik vermektir. Bedîhî kavramlar ise ancak lafız bakımından tarif edilebilir. Çünkü bedîhî olanlar zihinde bedîhî bir şekilde ortaya çıksa da özel bir lafzın delalet edileni ve o lafızla kastedileni açısından bilinmeyi olabilir. Bu sebeple o lafzın delalet ettiği ve onunla kastedildiği şeyin bilgisi için bedîhî olanın tanımının yapılması gerekir.³⁸ Sonuç itibarıyla ma'dûm kavramı tanımlanabilmekle beraber bu tarifler lafzîdir. Hakîkî bir şekilde onun tarihi yapılamaz.

1.2. Kesbî Tasavvura Dayalı Hakîkî Tarif

Birtakım çaba, kazanım ve nazar yoluyla elde edilen tasavvur, kesbî tasavvurdur. Bu tasavvura göre ma'dûm kendiliğinden tasavvur edilmez. Çünkü ister tasavvur isterse tasdik olsun akıl, ma'dûmu tasavvur edebilmek için herhangi bir duyudan veya başka bir şeyden yardım almalıdır.³⁹ Ma'dûmun tasavvurunun kesbî olduğunun iddia etmek onun tasavvurunun bedîhî olduğunu reddetmek demektir. Bu sebeple bu görüş, ma'dûmun tasavvurunun kesbî olması sebebiyle tanımlanması gerektiğine dayanmaktadır. Zira kavramların tasavvuru bedîhî sayıldığı zaman tarifi bilinmeyen bir şeyin kavramsal bilgisini vermeyi amaçlaması nedeniyle

³⁵ Taşkın, *İslam Düşüncesinde Varlık Tartışmaları*, 73-74.

³⁶ İcî, *el-Mevâkıf*, 45.

³⁷ İcî, *el-Mevâkıf*, 45-46.

³⁸ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2/106.

³⁹ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1/102.

onun hakîkî bir tarifinin yapılması ve yeni bir bilgi vermesi mümkün değildir.⁴⁰ Dolayısıyla tasavvuru birtakım çaba ve kazanım yoluyla elde edilen kavramların tam tarifi (*hakîkî*) yapılabilir. Buna göre bedîhî kavramlar yalnızca lafzî olarak tanımlanabilirken kesbî kavramlar hem hakîkî hem de lafzî olarak tanımlanma imkânına sahiptir.⁴¹ Buradan hareketle bu görüşe sahip kelimacılar yokluğun hakîkî tanımını yapmaya çalışmışlardır.

Yapılan bu tanımlar içerisinde “Ma'dûm, menfiyyu'l ayndır.”, “Ma'dûm, kendisinden haber verilmesi mümkün olmayandır.”⁴² ve “Ma'dûm, ne fâil ne de münfail olandır.”⁴³ şeklindeki üç tanım öne çıkmış ve kaynaklarda kimler olduğu net olarak belirtilmemekle beraber bu hakîkî tanımlar hem kelimacılara hem de felsefecilere nispet edilmiştir.⁴⁴ Bu çerçevede ilk tanımın kelimacılara, ikinci tanımın felsefecilere,⁴⁵ ikinci tanım gibi üçüncü tanımın da felsefecilere ait olduğu dile getirilmiştir. “Ma'dûm, fâil veya münfail şeklinde taksim edilemeyendir.”, “Ma'dûm, hâdis ve kadîm şeklinde taksim edilemeyendir.” şeklinde hakîkî tanımlar da yapılmış ve bunlar da felsefecilere dayandırılmıştır.⁴⁶

Yokluğun hakîkî olarak tanımının yapılabileceğini iddia edenlere yokluğun ancak lafzî olarak tarifinin yapılacağını savunan kelimacılar tarafından birtakım eleştiriler yöneltmiştir. Buna göre tanımda kullanılan kelimeler kendilerinin eş anlamlısıyla ifade edildiği için kavramların kendisinden alındığı dolayısıyla yapılan tanımların kısır döngü içerdiği ve

⁴⁰ Ömer Türker, *Varlık Nedir? İslam Filozoflarının Varlık Tasavvuru* (İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2019), 35.

⁴¹ Şemseddin İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâ'id*, 1/185.

⁴² Tûsî, *Tecrîdü'l-akâ'id*, 63; Hillî, *Keşfü'l-murâd*, 4; Şemseddin İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâ'id*, 1/182.

⁴³ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 1998, 2/110-111; Kuşçu, *eş-Şerhu'l-cedîd* (Kılıç Ali Paşa, 537), 2a; Lâhîcî, *Şevârikü'l-ilhâm*, 1/102-103. Üçüncü tanımla ilgili Şemseddin İsfahânî mevcudun fâil ma'dûmun münfail şeklinde tanımlandığı ifade etmiştir. Ancak bu tanımlı hatalı bulan Cürcânî, onu “Mevcut fâil veya münfail olandır, ma'dûm ise hem fail hem de münfail olmayandır.” şeklinde düzeltmiştir. Bunun için bk. Şemseddin İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâ'id*, 1/183; Cürcânî, *Hâşiyetü't-Tecrîd*, 2/42.

⁴⁴ Âmidî'nin yer verdiği bir bilgiye göre felsefeciler, tek bir önermede hem varlığın hem de yokluğun aynı zamanda birlikte bulunmasının mümkün olmadığı bilgisinin bedîhî olduğu ve insan zihninin bunu hiçbir nazarât çıkarımda bulunmadan akıl edebileceği görüşündedirler. Ona göre önermenin bedîhî oluşunun kabulü yani birinci görüş felsefecilere aittir. Âmidî'nin bu nispeti sebebiyle onun önermenin kesbî olduğunu düşündüğünü varsaymak mümkündür. Çünkü bu görüş felsefecilere aittir derken kelimacıların böyle düşünmediğine atıf yapmış olabilir. Nitekim varlık ve yokluk kavramlarının müşterek olup olmadığı konusunda felsefecilere ait olduğunu söylediği görüşe katılmadığını, ashabının usulüne göre bunun doğru olmadığını aktarmıştır. Bunun için bk. Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr*, 1/219-220.

⁴⁵ Hillî, *Keşfü'l-murâd*, 4; Şemseddin İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâ'id*, 1/182.

⁴⁶ Lâhîcî, *Şevârikü'l-ilhâm*, 1/103.

tanımların hakîkî değil ancak lafzî olabileceği söylenmiştir.⁴⁷ İlaveten söz konusu tanımların bir şeyin daha kapalı olanla tarifinden ibaret olduğu⁴⁸ ve kısır döngü içermesi sebebiyle de batıl sayıldığı dile getirilmiştir.⁴⁹

Ma'dûmu tanımlamak için kullanılan tariflerin, bir kavramın kendisiyle veya eş anlamlısıyla tarif edilmesine yani biri diğerinden daha açık olmayan başka kelimelerle tanımlanmasına yol açtığı doğrudur. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki ma'dûm gibi küllî, kapsamı kestirilemeyen, sınırlandırılmayan ve anlamı üzerinde anlaşılabilen kavramların tanımlanması güç bir iştir. Bu güçlük konunun uzman ve otoriteleri tarafından kabul edilen bir husustur. Dolayısıyla bu gibi kavramlarda tariften ziyade ma'dûmun vasıflanması ve ma'dûm hakkında açıklayıcı bilgi verilebilmesi üzerinde durulmuştur.⁵⁰ Dolayısıyla bedîhî veya kesbî herhangi bir yolla tasavvur edilen ma'dûmun lafzî ya da hakîkî bir tanımının yapılması gereklidir.

2. Ma'dûmun Tanımlanamaması

Ma'dûm kavramı gerek bedîhî gerekse kesbî olarak hiçbir şekilde tasavvur edilemediği için tanımı yapılamaz. Zira yokluğun tasavvuru için yapılması gereken zihnî ayrışmayı kısır döngüye düşmeden gerçekleştirmek mümkün değildir. Yokluğun düşünülebilmesi için varlığın düşünülmesi gerekir. Hâlbuki yokluk ancak varlığa nispetle düşünülebilmektedir. Dolayısıyla her birinin tasavvuru diğerinin tasavvuruna dayalı olduğundan ne varlığın ne de yokluğun düşünülebilmesi mümkündür.⁵¹ Bu takdirde tasavvuru mümkün olmayan şeylerin de hiçbir şekilde tanımı yapılamaz.

Kaynaklarda mevcûdun dolayısıyla ma'dûmun tanımlanamayacağını iddia edenlerin kim oldukları tam olarak belli değildir. Onlara göre “Bir şey ya vardır ya da yoktur.” önermesi kesin bilgi vermez. Bunun sebebi ma'dûmun tasavvur edilemeyeşindedir. Zira ma'dûm tasavvur edilemez. Tasavvur edilen şeyler ayrıışmıştır. Ayrıışan şeyler de sâbittir. Bu takdirde ma'dûm, ma'dûm olmaktan çıkmakta, sâbit olduğu için mevcut kabul edilmektedir ki bu bir çelişkidir.⁵²

⁴⁷ Tûsî, *Tecrîdü'l-akâid*, 63; Hillî, *Keşfü'l-murâd*, 4; Şemseddin İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâ'id*, 1/183; Cürçânî, *Hâşiyetü't-Tecrîd*, 2/42-43; Kuşçu, *eş-Şerhu'l-cedîd* (Kılıç Ali Paşa, 537), 2a-2b; Lâhîcî, *Şevârikü'l-ilhâm*, 1/103.

⁴⁸ Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 2/111; Süruri, *Taşköprüzâde'nin el-Meâlim'i*, 45.

⁴⁹ Hillî, *Keşfü'l-murâd*, 4.

⁵⁰ Çağfer Karadaş, *Bâkullâni'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru* (Bursa: Arasta Yayınları, 2003), 26-27; Çağfer Karadaş, *Kelâm Düşüncesinde Evren ve İnsan* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 17.

⁵¹ İcî, *el-Mevâkif*, 46; Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, 2/107-108.

⁵² Muhammet Ali Koca, *Müteahhirûn Dönemi Eş'ariyye Kelâmında Ma'dûmun Şeyiyyeti ve Mahiyetlerin Yaratılmışlığı Problemi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 54.

Dolayısıyla bu görüşe göre içinde çelişki barındıran bir önermeden yola çıkılarak kavramların tasavvur edileceği ve bu tasavvura dayanılarak önermede geçen kavramların ister lafzî isterse hakikî bir şekilde tanımlanabileceği savunulamaz.

Sonuç

İnsan aklı varlık kavramının kapsadığı somut şeylerden yola çıkarak zihninde birtakım tasavvurlar üretebilir. Zihninde oluşan bu tasavvurlar hakkında birtakım hükümler verebilir ve nispetler kurabilir. Bu sebeple varlık ve yokluk kavramlarının tasavvur edilmediğini ve tasavvur edilmediği için tanımlanmadığını mutlak anlamda iddia etmek doğru değildir. Bu bağlamda ma'dûmun tasavvurunu bedîhî görenler ve kesbî görenler için ortak bir nokta vardır ki her iki taraf da kavramların tasavvurunu mümkün görür ve bu tasavvurlara bağlı olarak ma'dûmun tanımlanacağını iddia eder. Ayrıldıkları nokta tasavvurun kesbî mi yoksa bedîhî mi olarak gerçekleştiğindedir.

Ma'dûm kavramının bedâheten tasavvur edildiğini savunan kelamcılar arasındaki en belirgin tartışma kavramların künhen mi yoksa bir yönden mi tasavvur edildiği noktasındadır. Mutlak olarak bütünüyle tasavvur edildiğini iddia edenler olsa da çoğunluk bir yönden tasavvurun yeterli olduğunu belirterek önermenin anlaşılmasını sağlayacak derecede içinde barındırdığı kavramların belli bir nispet veya itibarla bilinebileceğini ifade etmişlerdir. Çünkü kavramların künhüyle tasavvur edildiğini iddia etmek, bir yönüyle tasavvur edildiğini iddia etmekten hem ispatı açısından hem de anlaşılması açısından daha zordur. Muhtemelen bunun farkında olan kelamcılar hakikî olarak tasavvur etmenin yanında bir yönden de tasavvurun mümkün olduğuna yer vermeleri bunun göstergesidir. Kaldı ki varlık kavramı bir yana yokluğun varlığa nispetle bilinmesi ve tasavvur edilmesi, onun bir nispetle veya bir yönle bilindiğini ve tasavvur edildiğini göstermektedir. Bu sebeple yokluk kavramının hakikî olarak mutlak bir şekilde bedîhî olmasa bile onunla ilgili hükümlerin varlığa nispetle bilinebilmesinden dolayı bu itibarla bedîhî olduğunu söylemek mümkündür.

Ma'dûmun tasavvurunu bedîhî görmek bir anlamda ma'dûmun tanımlanamayacağı anlamına gelebilmektedir. Ancak söz konusu görüşü ma'dûmun hiçbir şekilde tanımlanamayacağı görüşünden ayıran nokta, bir yönden de olsa tanımlanabileceğine imkân vermesidir. Ma'dûm hangi şekilde tanımlanırsa tanımlansın insan zihni kavramları anlamak ve anlamlandırmak için bir yönden de olsa tanımlamaya ve betimlemeye ihtiyaç duyar. Eş anlamlı kelimelerle tanımlanma çabası dahi olsa bir kavram anlaşılıyorsa, zihinde onunla ilgili bir şeyler oluşuyor ve çağrışım yapıyorsa bir kavramın tanımlanması daha uygundur. Kaldı ki bir kavramın hiçbir yönden tanımlanamayacağını iddia etmek bile onun hakkında bilgi vermek

demektir. Dolayısıyla kavramların tanımlanmasına imkân tanınmalıdır. Bir şeyin tanımının elde edilmesi mümkün değil diye o şeyin tanımlanmasını terk etmek de doğru bir yaklaşım değildir.

Kaynakça

- Altaş, Eşref. *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sina Yorumu ve Eleştirisi*. İz Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Altaş, Eşref. "Varlık Kavramının Bedâhetine Delil Getirilebilir mi? Müteahhirîn Dönemi Merkezli Bir Tartışma". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 30 (2013), 59-79.
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim. *Ebkâru'l-efkâr fî usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Muhammed el-Mehdî. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2004.
- Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim. *el-Mübîn fî şerhi meânî elfâzi'l-hükemâ' ve'l-mütekellimîn*. thk. Hasan Mahmûd eş-Şâfiî. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2. Basım, 1993.
- ARICI, Mustakim. *Fahreddin Razi Sonrası Metafizik Düşünce: Katibi Örneği*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf. *et-Ta'rîfât*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Kahire: Daru'r-Reyyan li't-Türas, 1983.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf. *Hâşiyetü't-Tecrîd (Tesdaü'l-kavâ'id fî şerhi Tegrîdi'l-akâid'in içinde)*. thk. Eşref Altaş vd. İstanbul: Neşriyâtu Vakfî'd-Diyâneti't-Türkî, 2020.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. thk. Mahmud Ömer Dimyâtî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Çelebi, İlyas - Topaloğlu, Bekir. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Ebherî, Esîrüddîn Mufaddal b. Ömer b. Mufaddal. *Keşfü'l-Hakâik fî Tahrîri'd-Dekâik*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2453.
- Esterâbâdî, Muhammed Cafer Şerî'atmedâr el-. *el-Berâhînü'l-kâtî'a fî şerhi Tegrîdi'l-akâidi's-sâti'a*. thk. Merkezü'l-Ebhâs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmî. 4 Cilt. Kum: Müessese-i Bustân-i Kitâb, 1424.

- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar. *Keşfü'l-murâd fî şerhi Tecrîdi'l-i'tikâd*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbuât, 1988.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasen (Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar. *Nihâyetü'l-merâm fi ilmi'l-keîâm*. thk. Fazıl el-İrfan. 3 Cilt. Kum: Müessesetü'l-İmâm es-Sâdik, 2. Basım, 2009.
- İbn Sînâ. *Kitâbu'ş-Şifâ Metafizik I*. çev. Ekrem Demirli - Ömer Türker. 2 Cilt. İstanbul: Litera Yayınları, 2004.
- Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffar. *el-Mevâkıf fi ilmi'l-keîâm*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Kâdî Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Misbâhü'l-ervâh fi usûli'd-dîn*. thk. Saîd Fûde. Amman: Dâru'r-Râzî, 2007.
- Kâdî Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tavâli'u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*. thk. Abbas Süleyman. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1991.
- Kalın, İbrahim. *Varlık ve İdrak Molla Sadra'nın Bilgi Tasavvuru*. çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Karadaş, Çağfer. *Bâkılânî'ye Göre Allah ve Âlem Tasavvuru*. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Karadaş, Çağfer. *Kelâm Düşüncesinde Evren ve İnsan*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Kâtibî, Necmüddîn el-. *Hikmetü'l-ayn (Varlık Hikmeti)*. çev. Salih Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- Koca, Muhammet Ali. *Müteahhirûn Dönemi Eş'ariyye Kelâmında Ma'dûmun Şeyiyyeti ve Mahiyetlerin Yaratılmışlığı Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Kuşçu, Alaüddin Ali b. Muhammed. *eş-Şerhu'l-cedîd ale't-Tecrîd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 537.
- Lâhîcî, Abdürrezzâk b. Ali. *Şevârikü'l-ilhâm fi şerhi Tecrîdi'l-keîâm*. thk. Esed Alizade. 5 Cilt. Kum: Müessesetü'l-İmâm es-Sâdik, 3. Basım, 2012.
- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn Fahreddin. *el-Mebâhisü'l-meşrikiyye fi ilmi'l-ilâhiyyât ve't-tabiiyyât*. thk. Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî. Kum: Zevi'l-Kurbâ, 2007.
- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn Fahreddin. *Kitâbu'l-Mulahhas fi'l-Mantık ve'l-Hikme (Sistemik Ontoloji)*. çev. İsmail Hanoğlu. Ankara: Elis Yayınları, 2020.

- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. *Me'âlimu usûli'd-din*. thk. Taha Abdürraûf Sa'd. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, ts.
- Râzî, Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. *Muhassalu efkâri'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn mine'l-ulemâ ve'l-hükemâ ve'l-mütekellimîn*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, ts.
- Süruri, Ahmet. *Taşköprüzâde'nin el-Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Şemseddin es-Semerkandî, Muhammed b. Eşref el-Hüseyini. *el-Ma'ârif fi şerhi's-Sahâif*. thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail - Nazîr Muhammed en-Nazîr İyâd. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2015.
- Şemseddin es-Semerkandî, Muhammed b. Eşref el-Hüseyini. *es-Sahâifü'l-ilâhiyye*. thk. Ahmed Abdurrahman eş-Şerîf. Kuveyt: Mektebetü'l-Felah, 1985.
- Şemseddin İsfahânî, Ebu's-Sena Mahmûd b. Abdurrahman b. Ahmed. *Tesdîdü'l-kavâ'id fi şerhi Tecrîdi'l-akâid*. thk. Hâlid b. Hammâd el-Advânî. 2 Cilt. Kuveyt: Darü'z-Ziyâ, 2012.
- Taşkın, Bilal. *İslam Düşüncesinde Varlık Tartışmaları Sadeddin et-Teftâzânî Merkezli Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Teftâzânî, Sa'düddin Mes'ud b. Ömer. *Şerhu'l-Makâsid*. thk. Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1998.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Hasen. *Tecrîdü'l-akâid*. thk. Abbas Süleyman. İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1996.
- Türker, Ömer. *Varlık Nedir? İslam Filozoflarının Varlık Tasavvuru*. İstanbul: Ketebe Yayınevi, 2. Basım, 2019.

The Discussions on the Definition of Ma'dûm in the Context of the Arbitrariness of the Conception of Ma'dûm in the Mutahakhirun Kalâm

Research Assistant Ph.D. Sercan YAVUZ

Extended Summary

Due to the influence of Peripatetic philosophy on kalâm, the topics of 'umûr al-âmma became a major focus of the later kalâm period. Addressing such abstract and general concepts as existence, non-existence, and quiddity or essence (mâhiyyah), topics of 'umûr al-âmma were reconsidered by theologians and often appeared in the introduction of their works. The notion of existence is one of the most common concepts in 'umûr al-âmma, not only because it is quite comprehensive but also because it is intertwined with other notions. Its relative significance also brings some related concepts, such as non-existence, to the forefront. Non-existence is included as a subject in 'umûr al-âmma as it is the opposite of existence. Therefore, the debates on existence directly affect non-existence.

Theologians have discussed many issues related to existence, such as the definition of existence, the conception of existence, the commonly accepted meaning of existence, the relation between existence and essence, and mental existence (wujûd al-dihni). In these discussions, the issues related to the definition of existence are addressed based on the conception of existence, and whether the concept of non-existence could be defined implicitly became a part of this discussion. Therefore, these discussions on the definition of existence also encompass the notion of non-existence. Based on these discussions, three views have been put forward about the definition of existence. According to the first view, since the notion of existence is considered to be self-evident, it defies an easy definition. It can only be described verbally. According to the second view, since the conception of existence is considered acquisitional (kasbî), it can be defined verbally. According to the third view, because existence cannot be conceptualized in any way, neither in a self-evident way nor in an acquisitional sense, it is impossible to define it. In line with this, three different views have emerged regarding the definition of ma'dûm, depending on whether it is conceptualized in a self-evident way or through acquisition. The first is that, since the conception of the non-existent is self-evident, it can only be described in words, not in essence. Second, since the conception of the ma'dûm is regarded as acquisitional, it can be defined verbally. Thirdly, since ma'dûm is neither self-evident nor acquisitional, it is not possible to define it in any way. Based on these views, it is possible to categorize the discussions on the definition of ma'dûm into two: its definition depending on the self-evident/acquisitional conceptualization and the inability to define it without conceptualization.

The self-evident conception of ma'dûm refers to the spontaneous formation of this notion in the human mind, and concepts that arise spontaneously do not need to be defined directly because they are self-evident. Therefore, the theologians who hold this view argue that ma'dûm does not need to be defined; it can only be defined verbally to draw attention to it. This is because concepts that arise spontaneously in the mind do not need a definition. Similarly, as no other concept can describe the concept of ma'dûm better than itself, there is no need to define it. The verbal description is not intended for providing information about an unknown thing, but for providing some reminders that will evoke it and draw attention to it. Therefore, since its conception is self-evident, it cannot be defined in essence.

What is meant by the acquisitional conception of ma'dūm is the conception by the human mind through endeavour, acquisition, and intuition. According to this perspective, as ma'dūm cannot be conceptualized spontaneously, it needs to be defined or described. In this case, because ma'dūm is conceptualized in an acquisitional sense, it can be defined in essence, and what is defined in essence can also be defined verbally. In other words, since its conception is based on some effort and acquisition, it needs to be defined directly. Therefore, a verbal definition of ma'dūm can be offered. It is quite easy to define something verbally if it can be defined in essence.

The claim that ma'dūm cannot be defined is based on the fact that it can hardly be conceptualized. This is because non-existence can be perceived in relation to existence; in other words, the conception of non-existence depends on that of existence. In this case, since the conception of one depends on the conception of the other, neither existence nor non-existence can be conceived. Therefore, an inconceivable concept cannot be defined in any way.

Guided by the views outlined above, this study addresses the discussions and criticisms regarding the possibility of defining ma'dūm based on how it is conceptualized. Based on these discussions, criticisms, and the corresponding responses to these criticisms, this study discusses whether it is possible to define the notion of ma'dūm or not.

Keywords: Kalām, Ma'dūm, Conception, Definition, Bedihī, Kesbī, Lafzī, Haqīqī.